

ИКОНОМИЧЕСКА И СОЦИАЛНА ИНТЕГРАЦИЯ НА СОЦИАЛНО СЛАБИТЕ В БЪЛГАРИЯ

Гл.ас. д-р Емил Калчев
Департамент „Икономика“
Нов български университет

Резюме: Направен е преглед и анализ на социалната политика, формулирана в редица стратегически и програмни документи, за интеграция на уязвимите групи в обществото, както и на услугите, които им се предоставят за осигуряване на качествен живот и социално включване. Подготвените стратегии, концепции и програми отговарят на европейските изисквания и препоръки. Тези актуални документи са адресирани към отделните категории уязвими групи в обществото. За да станат те реалност, необходимо е да се създадат условия за тяхното прилагане, както и по-добра координация, по-добър контрол и мониторинг за изпълнението им. Въз основа на направения анализ на социалната политика в страната, на мерките, механизмите и инструментите, които се прилагат, се налага убеждението, че наред със социалните трансфери и предоставянето на услуги е необходимо да се обърне много по-сериозно внимание на някои иновативни форми за интегриране на уязвимите групи от населението. Именно по тази причина в настоящото изследване е поставен акцент върху такива инструменти – става дума за развитие на социалното предприемачество, работата от разстояние, по-активното използване на европейските фондове и др.

Ключови думи: социална система, социална защита, социално предприемачество.

ECONOMIC AND SOCIAL INTEGRATION OF DISADVANTAGED PEOPLE IN BULGARIA

Assist. Prof. Emil Kalchev, Ph. D.
Department of Economics
New Bulgarian University

Summary: A review of the social policy is done, which are formulated in a number of strategic and programming documents for the integration of vulnerable groups in society. Otherwise, an analysis

of the services provided to those people is carried out in order to estimate the quality of life of disadvantaged people and the scope of social inclusion. Existing strategies, concepts and programs meet European requirements and recommendations. Otherwise, these documents are addressed to different categories of vulnerable groups in society. In order to become reality, in first place, it is necessary to create conditions for their practical implementation, as well as better coordination, better control and monitoring of their enforcement. As a result of the analysis of the social policy in the country, the measures, mechanisms and instruments that apply, emerges the conviction that along with social transfers and services provision it is necessary to pay more attention to some innovative forms of integration of vulnerable groups. For this reason, this study is focused on such instruments - it is about the development of social entrepreneurship, teleworking, more active use of EU funds, etc.

Key words: social system, social protection, social entrepreneurship

1. ПОЛИТИКА ЗА СОЦИАЛНО ВКЛЮЧВАНЕ

Политиката на България по отношение на уязвимите групи¹ в икономиката и обществото е формулирана в редица стратегически документи: Национална програма за реформи на Република България (2011-2015 г.); Конвергентна програма; Национална програма за развитие: България 2020; Национална стратегия за намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване 2020 г.; Национална концепция за социална икономика 2011; Национална стратегия за младежта 2010–2020 г.; Актуализирана стратегия за осигуряване на равни възможности на хората с увреждания 2008-2015

¹ Бел.авт. По дефиниция уязвимите групи от хора имат равни права с останалите граждани. Това означава всички сфери на обществения живот, в т.ч. услуги, дейности, информация, да бъдат достъпни за всички, включително и за уязвимите. Равните възможности предполагат да се отстранят всички социални бариери – физически, финансови, социални, психологически, които ограничават пълноценното участие на уязвимите лица в обществения живот. За гарантирането на техните права е необходимо осигуряването на достъп до социалните, здравните и образователните услуги, които са за всички останали граждани. Необходимо е да бъдат създадени условия, които да осигурят достъп и участие в пазара на труда и за пълноценно включване във всички сфери на обществения живот.

г.; Дългосрочна стратегия за заетост на хората с увреждания 2011–2020 г.; Национална концепция за насърчаване на активния живот на възрастните хора в България (2012 – 2030 г.); Национална стратегия за дългосрочни грижи 2013 г.; Национална стратегия за интегриране на ромите; Национална стратегия за детето и др. Тази политика има за цел да създаде възможности за уязвимите групи да водят самостоятелен и независим живот, да изпълняват социално значими роли и да бъдат активно участващи и допринасящи граждани в обществения живот. Ефективната подкрепа за уязвимите групи представлява съвкупност от адекватни мерки, прилагани и предоставяни по начин, съобразен с конкретните и индивидуални потребности. Това означава осигуряването не само на материална помощ под формата на социални помощи, но и на услуги, както и адаптиране на средата (включително осигуряването на технически средства, целящи преодоляване на бариерите за комуникация и мобилност)[1]. Европейската комисия също подготви редица документи и мерки в тази насока. Така например през 2008 г. тя издаде Препоръки за активно включване на хората, които са най-застрашени от изключване от пазара на труда[2]. Там се посочва, че трябва да се разработи задълбочена стратегия за социално включване, основана върху интегрирането на адекватна политика на доходите с пазара на труда и достъпа до качествени услуги. В този смисъл в настоящата студия приоритетно се изследват осигуряването на възможности за включване представителите на уязвимите групи на пазара на труда и подобряването качеството на социалните услуги и тяхното разнообразяване и осъвременяване.

Безспорно успехът на мерките на социалната политика, насочени към социално-икономическа интеграция на уязвимите групи и съкращаване на бедността, зависи пряко от възможностите за тяхното финансиране. Прилаганите към момента мерки за социална защита са свързани предимно със субсидиране и преразпределение, макар че присъстват и някои административно-организационни действия,

включително с участието на неправителствения сектор, но тяхната роля не е особено голяма. При тази система от действия за подпомагане на уязвимите групи основният ограничаващ фактор са наличните финансови ресурси, т.е. реализирането на набелязаните мерки зависи от състоянието на държавния бюджет, както и от възможността за привличане на ресурси отвън – на първо място от ЕС.

Намаляването на бедността чрез фискални трансфери се превръща в трудно изпълнима задача, поради дефицитите в държавния бюджет. Следователно интеграция на социално уязвимите групи от населението, т.е. доближаването им до средните социално-икономически характеристики (заетост, доходи, образование, здравен статус), предполага друг, по-цялостен подход, като и по-дълъг времеви хоризонт.

Така например Национална цел 5 на Националната програма за реформи (2011-2015 г.), разработена в изпълнение на Стратегия „Европа 2020“, гласи: „Намаляване на броя на живеещите в бедност с 260 хил. души“. Тя съдържа редица подцели като: намаляване броя на децата във възрастовия интервал 0-18 г., живеещи в бедност, със 78 хил. души (30% от общата национална цел и 25% от броя на бедните деца през 2008 г.); намаляване броя на лицата на 65 и повече навършени години, живеещи в бедност, с 52 хил. души (20% от общата национална цел и 10% от броя на бедните възрастни хора през 2008 г.); намаляване броя на безработните във възрастовия интервал 18-64 г., живеещи в бедност, със 78 хил. души (30% от общата национална цел и 25% от броя на бедните безработни във възрастовия интервал 18-64 г. през 2008 г.); намаляване броя на заетите лица във възрастовия интервал 18-64 г., живеещи в бедност, с 52 хил. души (20% от общата национална цел и 22% от броя на работещите бедни във възрастовия интервал 18-64 г. през 2008 г.).“

Различните подцели предполагат и различен характер на прилаганите инструменти. Така например намаляването на бедността при децата и пенсионерите изисква преди всичко засилване на

переразпределението по линия на държавния бюджет. Намаляването на броя на безработните, живеещи в бедност, може да бъде постигнато или с намаляване на безработицата в страната, или с увеличаване на трансферите в полза на незааетите, за което ще бъдат необходими допълнителни финансови ресурси. Съкращаването броя на работещите бедни може да се постигне както посредством административни мерки (напр. повишаване на минималната работна заплата), така и чрез подпомагане създаването на нови високоплатени работни места.

2. СОЦИАЛНА ЗАЩИТА ЧРЕЗ ТРУДОВА ЗАЕТОСТ

След 2008 г., в условията на икономическа криза и рецесия, намаля икономическата активност и заетостта, а безработицата се увеличи[3]. Тези процеси се отразиха негативно на групите в неравностойно положение на пазара на труда и породиха риск от тяхното дискриминиране по формални признаци, предвид ниското търсене на труд.

Важно решение за намаляване на безработните и съответно за намаляване на бедността сред уязвимите е провеждането на адекватна политика на пазара на труда и преди всичко създаването на нови работни места. През годините на кризата политиката в страната е насочена изцяло към запазване на работните места. Ефектът от тази политика е забавяне темпа на освобождаване на работници. Тази политика се оказва обаче неефективна предвид дълбочината и продължителността на кризата. Не само че много работни места се оказаха безвъзвратно изгубени и безработицата продължава да расте, но и се стигна до реструктуриране на наличните и новооткриващите се работни места, както и до невъзможността те да бъдат заети от останалите без работа. Така в момента говорим за задълбочаваща се структурна безработица.

Провежданата в страната политика по заетостта е формулирана в редица стратегически документи, предвиждащи и съответни мерки. В

съответствие с целите на Стратегията „Европа 2020“ България следва да достигне 76 на сто заетост сред населението на възраст 20-64 години до 2020 година. Тази национална цел се подразделя на две подцели: намаляване на равнището на младежка безработица (15-29 г.) до 7 на сто и увеличаване до 53 на сто на заетостта сред по-възрастните (55-64 г.). В Националната програма за реформи 2011–2015 г. за насърчаване на предприемачеството и за по-гъвкав пазар на труда е предвидена схема за подкрепа на самостоятелната заетост и създаването на предприятия и подходи за трудова мобилност – схеми за изграждане на кариерни центрове и поемане на транспортните разходи на заети лица.

Предвидените мерки като обучения и програми за квалификация, както и форми на субсидирана заетост и стимулиране на предприемачеството предполагат изразходването на значителен обем публични средства, но без особено голям ефект на практика. Поради това се застъпва тезата за необходимостта от съществено намаляване на административното и регулаторно бреме върху труда. Става дума за множеството разписания, залегнали в трудовото и осигурителното законодателство, които водят до нарастване цената на труда в България[4].

В периода на кризата и последвалия застой (2009-2014 г.) определена роля за преодоляване на проблемите на пазара на труда има Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“, която е основният инструмент за усвояване на средствата по Европейския социален фонд. В рамките на тази програма се осъществиха редица дейности, насочени към повишаване знанията и уменията и трудовата мобилност на работната сила, пригодността за заетост на хората от уязвимите групи на пазара на труда, развитие на системите за образование и обучение и насърчаване на социалното включване. Една от основните цели на програмата е повишаване качеството на предлаганите посреднически услуги от страна на Агенция по заетостта посредством осигуряване на индивидуален подход, ориентиран, от

една страна, към специфичните нужди на уязвимите групи на пазара на труда, а от друга – към ключовите работодатели в отделните региони на страната.²

В Закона за насърчаване на заетостта също се дава възможност за разработване и прилагане на програми и мерки за заетост и обучение на неравнопоставените групи на пазара на труда, които са обособени по признаци като: пол, възраст, степен на образование, увреждане и др.

Друг много важен закон, който гарантира равен достъп на хората с увреждания до свободния пазар на труда, е Законът за защита от дискриминация. Той урежда защитата срещу всички форми на дискриминация и съдейства за нейното предотвратяване, а целта му е да осигури на всяко лице правото на равенство пред закона, равенство в третирането и във възможностите за участие в общественения живот.

Законът за държавния служител от своя страна предвижда квоти за определяне на длъжности за хора с трайни увреждания - най-малко две на сто от общия брой на длъжностите за заемане по служебно правоотношение в администрация с обща численост на персонала над 50 души или една длъжност за заемане по служебно правоотношение в администрация с обща численост на персонала от 26 до 50 души. Така се осигурява недопускане на дискриминация, основана на наличие на увреждане при заемане на държавна служба. Заемането на длъжностите се извършва след провеждане на конкурс, в който участват само хора с трайни увреждания.

Законът за корпоративното подоходно облагане предвижда цялостно преотстъпване на корпоративния данък на юридическите лица със статут на специализирани предприятия, кооперации и

² Бел.авт. За постигане на целта се обучават и се назначават в системата на Агенцията по заетостта трудови медиатори, трудови консултанти и трудови посредници; организират се и специализирани трудови борси с фокус към различни целеви групи, в т.ч. и хора с увреждания.

обособени производствени единици, членуващи в национално представените организации на хора с увреждания и организации за хора с увреждания. Преотстъпените средства се използват за рехабилитация и социална интеграция на хората с увреждания. Хората с трайни увреждания, които получават доходи от трудова дейност, ползват данъчни облекчения при условия и по ред, определени в Закона за данъците върху доходите на физическите лица[5].

Въпреки създадените законодателни условия, голяма част от хората с увреждания са лишени от адекватна трудова реализация. В случая е необходимо както създаване на възможности за подкрепена заетост за хората с увреждания в естествена интегрирана работна среда, така и подкрепа за хората с тежки увреждания в специализирана работна среда. В условията на криза и застои в икономиката обаче пазарният дял на тези предприятия и кооперации за хора с увреждания, продължава да се свива, поради което се закриват и значителен брой работни места за хора с увреждания. Така в крайна сметка не се постига желаното подобряване на тяхната професионална подготовка и трудова реализация.

Очевидно мерките за подкрепена заетост не са достатъчни за постигане на трайна интеграция на хората с увреждания на пазара на труда. Не са достатъчно и предлаганите стимули за работодателите от „реалния сектор“ да наемат и задържат на работа хора с увреждания. Това особено добре проличава в моменти на затруднена икономическа активност. Така например на основание чл. 315, ал. 1 от Кодекса на труда всеки работодател с повече от 50 работници и служители е длъжен да определя ежегодно работни места, подходящи за трудоустрояване на лица с намалена работоспособност (от 4 до 10 % от общия брой на работниците и служителите в зависимост от икономическата дейност). Работодателите обаче масово нарушават това изискване. Държавните и общинските институции също не са особено склонни да наемат хора с увреждания. Така се формира обществена нагласа, че не съществува изискване за наемане на хора с

увреждания.

Липсва подкрепяща среда и подходящи дейности, с които да бъдат ангажирани лица с тежки увреждания, за преодоляване на социалната им изолация. Поради спецификата на някои видове увреждания – в т.ч. при хора с ментални или сензорни увреждания, трудовият рехабилитационен процес поражда необходимост от специални мерки за подкрепа, които включват особено внимание и подход при разработването и реализирането им. Това затруднява работодателите и те не се ангажират с обособяването на подобни дейности. Ето защо реализацията на човешките права на лицата с умствени затруднения все още е трудно постижима. Тя изисква прилагането на съвременни практики и ангажираност на цялото общество за овладяването от тях на достъпни професии и специалности като условие за включването им в обществото. От полза би било и преминаването от оценка на неработоспособността на хората с увреждания към оценка на техния капацитет и възможности, което би помогнало на работодателите да ги ориентират към подходящи дейности.

В разработената Национална концепция за насърчаване на активния живот на възрастните хора[6] са идентифицирани сферите и възможностите за предприемане на действия в отговор на застаряването на населението чрез прилагане на интегриран подход, като се поставя акцент върху подобряване на стандарта и качеството на живот на хората чрез осигуряване на условия за активен трудов живот на хората в пенсионна възраст. В предложената концепция активният живот на възрастните хора е свързан с насърчаване участието им на пазара на труда, предоставяне на условия за активен и достоен живот в пенсионна възраст и ограничаване на бедността, осигуряване на условия за достъп до здравни услуги и удължаване на живота в добро здраве, осигуряване на условия за достъп до образование, за учене през целия живот, за повишаване на квалификацията и за преквалификация на възрастните хора с оглед

на подобряване на мобилността на пазара на труда, развитие и модернизирание на дългосрочните грижи и осигуряване на условия за равен достъп до социални услуги[6]. Значението на предлаганата концепция се отнася главно до създаване на условия за постигане на икономически растеж и устойчиво развитие на социалните системи.

В Националната стратегия за демографско развитие на населението в РБългария (2012-2030 г.) също са заложили задачи, свързани с адаптирането на пазара на труда към застаряването на населението и към необходимостта от повишаване качеството на живот на възрастните хора. Подобни задачи и конкретни мерки за тяхното решаване са включени и в други документи, както и в действащите национални програми за заетост, които имат съществен принос за задържане на възрастните на пазара на труда.

3. СОЦИАЛНИ УСЛУГИ

Важно значение за подкрепа на уязвимите групи имат социалните услуги. Те са елемент от европейската система на услуги от обществен интерес, основа на европейския модел и общество. Качествените социални услуги са предпоставка за социално включване и постигане на социална кохезия. Те притежават потенциал за създаване на работни места и ангажиране на потребителите в процеса на предоставянето им. Така на социалните услуги се възлагат две главни функции – подпомагане на уязвимите групи в процеса на тяхното социално включване и създаване на работни места, в т.ч. за представители на самите уязвими групи.

Изхождайки от значението на социалните услуги Европейската комисия очертава общите рамки и принципи, които страните членки трябва да спазват, предоставяйки им възможност сами да формулират понятието „услуги от обществен интерес“, съдържанието им, как те да бъдат организирани, финансирани, предоставяни и контролирани, както и институциите, които да ги регламентират. Основните опорни

точки, от които трябва да се ръководят институциите на различни управленски нива, са свързани с работа в непосредствена близост до гражданите, подобряване достъпа до качествени социални услуги, стремеж към прилагане на индивидуален подход, стимулиране активното участие на самите потребители на социални услуги, привличане на допълнителни източници на финансиране.

Социалните услуги в България са регламентирани в Закона за социално подпомагане и Правилника за неговото прилагане. Те се определят като дейности, които подпомагат и разширяват възможностите на лицата да водят самостоятелен начин на живот и се извършват в специализирани институции и в общността [6].

В контекста на икономическата и социалната криза след 2008 г., подсилени от негативните демографски тенденции, осигуряването на достъпни, висококачествени и устойчиви услуги за дългосрочна грижа за възрастните и хората с увреждания е един от ефективните инструменти за подобряване качеството на техния живот и за пълноценното им включване в обществото. България като редица други страни членки на ЕС е изправена пред сериозно предизвикателство, свързано със застаряване на населението, което води до повишаване на потребността от услуги за дългосрочна грижа и до нарастване на публичните разходи за тези услуги[7].

Редица анализи и документи очертават проблемите и трудностите пред социалните услуги в страната[1]: липса на ясни положителни резултати и последователна политика; затруднен процес на деинституционализацията и децентрализацията; липса на система за перманентна оценка на ефектите и др. Успешното преодоляване на тези предизвикателства изисква предприемането на комплексни мерки и действия, насочени към подобряване качеството на предоставяните услуги, осигуряване на реален достъп до тях и разкриването на нови, интегрирани, междусекторни услуги с акцент върху взаимното обвързване на социални и здравни грижи, съобразно индивидуалните потребности на целевите групи[7].

Важна предпоставка за успеха на социалните грижи за хората със специфични потребности е промяна в нагласите на обществото спрямо тях. Все още те са доминирани от погрешни представи, съжаление, безразличие и негативизъм. Това важи особено за хората с увреждания. Те все са обект на нагласи и практики, наследени от миналото, когато повечето от тях са били изолирани, защитавани и обгрижвани от семействата. По-голямата част от тях и днес продължават да бъдат изолирани и неспособни да излязат извън домовете си както поради недостъпната архитектурна среда, така и поради липсата на адекватни социални услуги. Това обуславя необходимостта от провеждането на дългосрочни кампании за преодоляване на тези бариери и за промяна на стереотипите в начина, по който се представят и възприемат увреждането и самите хора с увреждания. Кампаниите за промяна на обществените нагласи трябва да протичат успоредно с решаването на проблемите, свързани с уврежданията.

Един от най-тежките проблеми за хората с увреждания – осигуряването на достъпна среда, все още не намира подходящо решение. Не е създадена достатъчно добра нормативна база, въпреки че със Закона за устройство на територията се въвеждат изисквания за изграждане на достъпна среда, а конкретните изисквания за осигуряване на достъпна среда са въведени с редица наредби с технически норми за проектиране. Остава до голяма степен нерешен и проблемът с разширяване на възможностите на хората с увреждания до достъпен транспорт и транспортни услуги, до спортни обекти и съоръжения, приобщаването им към духовния живот на страната.

Недостатъчното развитие на алтернативни социални услуги и грижи за децата с увреждания и за подпомагане на техните семейства определя броя на децата, които се отглеждат в социални заведения в системата на различни министерства. Високата степен на институционализацията им води до силно ограничаване на възможностите за добро образование и включване в живота, което от

своя страна, още повече влошава шансовете на хората с увреждания за реализация на трудовия пазар, както и за участие в икономическия, социалния и културния живот на обществото. Като основен регулаторен механизъм за настаняване на деца в институции, както и за разширяване и подобряване на качеството на социалните услуги за деца с увреждания се прилага Законът за закрила на детето. Работи се по превенция на изоставянето на деца, като усилията са насочени към осигуряване на социална и психологическа подкрепа на деца и техните семейства, в които е възникнал проблем. Прави се всичко необходимо, да не се допусне изоставянето или настаняването на тези деца в институции[5].

В Национална стратегия за дългосрочна грижа се обръща специално внимание на осигуряването на достъп до ефективни, качествени и многообразни услуги за възрастните хора, както и на възможностите за развиване на друг тип грижа към тях, съчетаващ социални и медицински услуги. През последните години са предприети комплексни мерки за повишаване качеството на социалните услуги. Един от ангажиментите, който поема държавата в тази стратегия, е деинституционализацията на грижата за възрастни. Това означава да се реформират съществуващите в момента 160 домове за възрастни, като в следващите 20 г. се закрийт всички морално остарели и физически непригодни домове. На тяхно място да се създаде мрежа от услуги в общността – вече съществуват 193 центрове за предоставяне на социални услуги в общността (дневни центрове, центрове за социална рехабилитация и интеграция, социални учебно-професионални центрове). Ако към тях се включат резидентния тип социални услуги (защитени жилища, центрове за временно настаняване, кризисни центрове, приюти и др. подобни), броят на социалните услуги за възрастни хора в общността достига 412[9].

Това означава, че системата за дългосрочни грижи и социални услуги в България се разширява значително в резултат на предприетите действия, насочени към деинституционализация и

предоставяне на повече базирани в общността и в семейна среда услуги. Все още няма конкретни анализи, но положителните ефекти от този процес определено са налице. Тези услуги са не само модерни, достъпни и качествени, но и мобилни, т.е. те се осъществяват в дома или в квартала на възрастните хора и по този начин се подкрепят и близките им. Смисълът на услугите в общността е осигуряване на качествен живот на възрастните хора в общността и семейството. Те целят да предотвратят институционализацията. Поради това приоритет в политиката е именно развитието на тези услуги в цялата страна.³

Механизмите за финансиране на социалните услуги търпят много динамични промени. Източниците на финансиране, предоставяни от общините или от физически и юридически лица, регистрирани в Агенцията за социално подпомагане, са: републиканският бюджет, общинските бюджети, Фонд „Социална закрила“, национални и международни програми. Дейностите са разделени на местни (финансирани чрез общинските бюджети) и делегирани от държавата. Делегираните от държавата социалните услуги се финансират въз основа на единни разходни стандарти за издръжка на едно място в различните специализирани институции и социалните услуги в общността. В правомощията на общините е, съобразно техните финансови възможности, да предоставят финансови средства за подобряване на социалните услуги.

Основните мерки за грижите за децата са разработени в Националната стратегия за детето 2008-2018 г.[10]. Стратегията включва 4 оперативни цели: намаляване на детската бедност и създаване на условия за социално включване на децата; осигуряване на равен достъп до качествена предучилищна подготовка и училищно

³ Бел.авт. БЧК и Министерството на здравеопазването (МЗ) осъществяват пилотен проект за осигуряване на комплексна медико-социална грижа на възрастни хора в домашна среда в четири града в страната - Враца, Бяла Слатина, Хайредин и Пирдоп.

образование на всички деца; подобряване здравето на децата; насърчаване участието на децата при формиране и изпълнение на политики, свързани с техните права и отговорности. Стратегията съдържа множество мерки за изпълнение на поставените цели.

Анализът на изпълнението на Стратегията дава основание да се направи извода, че предприетите мерки за социално включване на децата не са достатъчно ефективни - все още голям брой деца продължават да са социално изключени – живеят в бедност, не живеят в семейство и нямат достъп до качествено образование[11]. На практика почти всички бедни семейства с деца остават извън системата от услуги, подпомагащи социалното включване. През последните години се полагат не малко усилия за подобряване достъпа до образование на някои групи деца (напр. децата със специални образователни потребности). Това обаче не се отнася за всички групи деца. Образователната система не събира данни за всички групи деца в риск и това поставя бариери пред индивидуализиране на обучението и предоставяните образователни услуги. Децата в селата и отдалечените райони имат по-малък достъп до качествено образование и по-ниски резултати. Самата Стратегия за детето е разработена в условия на икономически растеж, а икономическата среда през последните години търпи сериозна промяна. Това налага непрекъснати анализи, осъвременяване на картината и актуализация на мерките, които да бъдат съобразени с променените условия на развитие на икономиката и обществото. В някои от проучените изследвания могат да се намерят интересни идеи за включване на децата в обществения живот[11]: изграждане на постоянно действаща система за директни консултации с деца, чиято задача е регистриране на мненията на децата с цел гарантиране на техните права и участие във формулирането на политики; разработване на национална Стратегия за детско и младежко участие при изграждането на политики като следващ етап от изпълнението на Националната стратегия за детето (2008-2018 г.); създаване на

независима институция за правата на децата (омбудсман за деца), която да стане част от европейската мрежа на омбудсманите за деца (ENOC) и която ефективно да контролира и закриля правата на децата и др.

4. СОЦИАЛНА ЗАЩИТА С ЕВРОПЕЙСКИ СРЕДСТВА

Основният инструмент на социалната политика в Европейския съюз е Европейският социален фонд (ЕСФ) [12]. Той е създаден с цел подобряване на възможностите за заетост на трудоспособните на вътрешния пазар, като по този начин се допринася и за повишаване на жизнения стандарт. Той има за задача да съдейства за създаването на заетост и увеличаване на географската и трудовата мобилност в ЕС и да улеснява адаптирането към индустриалните промени и измененията в производствените системи - главно чрез квалификация и преквалификация. ЕСФ отпуска средства за предотвратяване и противодействие на безработицата, развитие на човешките ресурси и социално интегриране в трудовия пазар. Наред с това се стимулира високото равнище на заетост, равните възможности между мъжете и жените, устойчивото развитие и икономическото и социалното сближаване. Европейският социален фонд прилага три форми на финансово подпомагане: подпомагане на индивиди, подпомагане за структури и системи, развиващи дейности за повишаване персоналната ефективност на индивидите, и допълващи мерки.

Финансирането от ЕСФ се осъществява съобразно националните приоритети, включени в Националния план за действие по заетостта, който се разработва от страните членки и се оценяват очакваните ефекти. Важна роля тук играят и различни агенции, които да работят в областта на социалната политика:

- Европейска фондация за подобряване условията на живот и труд (Дъблин);
- Европейска агенция за здраве и безопасност на труда (Билбао);

- Център за мониторинг на расизма и ксенофобията (Виена);
- Европейски център за развитие на професионалното обучение (Солун);
- Европейската фондация за квалификация (Торино).

В България европейските средства за подкрепа на уязвимите групи хора се получават преди всичко в рамките на Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“. Стратегическа цел на Оперативната програма е да се подобри качеството на живот на хората в България чрез подобряване на човешкия капитал, постигане на високи нива на заетост, повишаване на производителността, достъп до качествено образование и учене през целия живот, както и засилване на социалното включване. При изпълнение на Оперативната програма се набляга на повишаване предлагането на труд и качество на работната сила, увеличаване на инвестициите в човешкия капитал чрез по-добро и по-достъпно образование, натрупване на повече социален капитал, използване на партньорства и мрежи, както и на развитие на социалната икономика. Сред бенефициентите по програмата са такива субекти, които имат отношение към хората с увреждания, като: Агенция за социално подпомагане; Агенция за хората с увреждания; Агенция по заетостта; детски градини; доставчици на здравни услуги; доставчици на социални услуги; Държавна агенция за закрила на детето; Държавна агенция за младежта и спорта; извънучилищни педагогически учреждения; институции на пазара на труда на национално и регионално равнище; Национална агенция за професионално обучение; неправителствени организации; общини; публични лечебни заведения; работодатели; социални предприятия; социално-икономически партньори; специализирани предприятия и кооперации на хора с увреждания; центрове за информиране и професионално ориентиране; центрове за професионално обучение; центрове за развитие на предприемачеството; Център за образователна интеграция на децата и учениците от етническите

малцинства и др.[13]. В новата оперативна програма за развитие на човешките ресурси до 2020 г. ще се търси по-активно включване на социалните партньори с техните регионални структури в почти всички приоритетни оси. Това ще осигури от една страна реализиране на програмата на територията на цялата страна, а от друга – програмата ще разполага с необходимия експертен ресурс за успешното ѝ изпълнение. През новия програмен период младежката безработица ще продължи да бъде в центъра на внимание на ЕС. Съюзът планира да вложи общо 6 млрд. евро в инициативата за „младежка гаранция“ - осигуряване на работа, стажове или преквалификация на всички, завършили образованието си, които до 4 месеца не могат да намерят работа.

5. ПРАКТИКИ ЗА СОЦИАЛНА ЗАЩИТА

Интерес представляват добри български и европейски практики за подобряване положението на уязвимите групи от населението и преди всичко тяхното включване на пазара на труда. Повечето политики, мерки и програми за социално включване на уязвими групи са разработени по принцип и предполагат дългосрочно приложение, без оглед на променените условия в период на криза, тъй като подобни периоди са ограничени във времето и само задълбочават проблема.

Добрите практики при осигуряването на трудова заетост за уязвимите групи от населението не са много. Липсва и достатъчно устойчивост в прилагането им. Според някои оценки тези практики са по-скоро малко и недостатъчни в количествено и качествено отношение [14]. Няма и задълбочени оценки на техния ефект, предимства и недостатъци.

Повечето от прилаганите практики са по проекти на държавната администрация. Те се финансират от бюджета и са разработени за различни групи от уязвимите категории и са съобразени с техните

специфични потребности. В по-голямата си част те се организират и изпълняват от Агенцията по заетостта. Наблюдава се концентрация на добрите практики именно в Агенцията по заетостта, т.е. прилага се централизиран подход. Агенцията е тази, която разработва, финансира, изпълнява и осъществява мониторинга на добрите практики. Съществуват предложения тази централизирана практика да бъде променена. Да се разнообразят доставчиците на подобни услуги и програми, тъй като това ще доведе до по-добри резултати и повече принадлежна стойност [14].

Разработването и прилагането на Национална програма за заетост и обучение на хора с трайни увреждания се налага поради значителните промени, които настъпват в периода на прехода и трудните условия, в които са поставени хората с увреждания, а именно – ръст на безработицата, структурни промени в икономиката, недостъпна околна среда. Това са факторите, които водят до социална изолация на тази категория уязвими. Програмата създава основа за тяхното интегриране в обществото. Институцията, която изпълнява програмата, е Агенцията по заетостта[15]. Обект на Програмата са безработни лица с трайни увреждания в трудоспособна възраст, регистрирани в Дирекция „Бюро по труда“. Териториалният обхват на Програмата се разпростира върху всички общини на страната. Организациите, които могат да бъдат работодатели по Програмата, са: областни и общински администрации, общински предприятия; Дирекции „Социално подпомагане“; частни и/или държавни предприятия, други фирми и институции; юридически лица с нестопанска цел, включително организации за и на хората с увреждания; специализирани предприятия и кооперации за хора с увреждания и Дирекции „Бюро по труда“. В резултат на реализация на Програмата са обучени хора с увреждания и са включени в заетост съгласно Националния план за действие по заетостта за съответната година.

Основно предимство на Националната програма е, че осигурява

навлизането на пазара на труда за хората с увреждания. Програмата обаче има и своите недостатъци. Тя не е достатъчно гъвкава и често не отчита в пълна степен нуждите на работодателя и нуждите на служителите с увреждане. Липсата на гъвкавост идва като резултат от това, че се изпълнява от Бюрата по труда, което в някаква степен бюрократизира процеса. Освен това, субсидирането не може да доведе до устойчива заетост. Вярно е, че програмата изисква от работодателя да продължи заетостта в рамките на следващата календарна година след субсидирането, но все още няма точни данни и задълбочени анализи на резултатите в това отношение, а е много важно да се установи доколко наетите работници и служители с увреждания продължават да работят и след този задължителен период.

Агенцията по заетостта прилага и Национална програма „Активиране на неактивни лица“ [16]. Основната цел на програмата е активиране и включване на пазара на труда на неактивни и обезкуражени лица (голяма част от които са роми), посредством индивидуално и групово прилагане на инструменти и услуги за привличането и мотивирането им да се регистрират в дирекциите „Бюро по труда“, за да получат право за включване в обучение и/или заетост. Сред непосредствените цели са обучението за работа с неактивни лица и включване в заетост на ромски медиатори. Програмата информира неактивни и обезкуражени лица относно услугите, предлагани от бюрата по труда, правата и задълженията на безработните и заетите и ги мотивира за регистриране в бюрата по труда. Цел на програмата е постигане на социална интеграция на икономически неактивните лица в трудоспособна възраст и намаляване на риска от бедност. В рамките на Програмата се провеждат кампании и неформални семинари за насърчаване активното поведение на пазара на труда, както и на специализирани трудови борси за „срещане“ на търсенето на работна сила от страна на работодателите и предлагането на работна сила от лицата, желаещи да започнат работа. По този начин се изгражда сътрудничество на

местно ниво между всички заинтересовани страни на пазара на труда (бюра по труда, работодатели, НПО, гражданско общество и др.) за повишаване на заетостта и намаляване на безработицата.

Основна слабост на тези иначе добри практики е, че те третират заетостта фрагментарно и не винаги имат потенциал за разпространение в повече сфери на обществения живот. Повечето европейски практики са именно такива. Другата основна слабост е недостатъчното използване на потенциала на неправителствените организации. Не на последно място трябва да се посочи необходимостта от по-активно търсене на различни видове финансиране от държавния бюджет и европейските фондове.

Анализът на съществуващите документи в областта на социалното включване на уязвимите групи показва, че са разработени и предложени редица политики и конкретни мерки, заложи в поредица от стратегии, чието осъществяване би подобрило значително положението на уязвимите групи. Необходима е преди всичко по-добра организация за изпълнение на предвидените мерки, както и координация между отговорните институции. Практическият процес по изпълнението трябва да се съпровожда от системен анализ на резултатите от прилаганите политики за дефиниране на необходимите промени с оглед приспособяването им към актуалните условия и повишаване на тяхната ефективност.

Икономическата ефективност на социално-икономическата политика, насочена към намаляване на бедността и социална интеграция, зависи до голяма степен от финансовия ресурс, с който държавата разполага. В този смисъл перспективите не са особено добри. Очакват се години на сравнително нисък икономически растеж, намаляване на икономически активното население поради ниска раждаемост, висока емиграция, влошаване структурата на заетостта и увеличаване относителния дял на работещите бедни. Всичко това води до намаляване на финансовия ресурс на държавата и влошаване на възможностите за финансиране на социалната система. Това означава,

че в България няма добри перспективи за намаляване на бедността и големите разлики между нашата страна и останалите държави в ЕС ще се запазят.

Както показват всички демографски прогнози, тенденцията към намаляване на населението е неизбежна. Единствено увеличаването на пенсионната възраст може да гарантира известно забавяне на намаляването на броя на трудоспособното население. В контекста на реализиране на целите на борбата с бедността и социалното включване веднага възниква въпросът с бедността при самите пенсионери и със заетостта при младежите. Единственият изход е съчетаването на вдигането на пенсионната възраст с активни мерки на пазара на труда при младите хора с акцент върху създаването на добре платени работни места във високотехнологични отрасли с висока норма на добавена стойност. Всичко това означава, че страната се нуждае от целенасочена икономическа и социална политика, основана на разширяване възможностите за достъп до пазара на труда на всички, в това число и на хората с увреждания и възрастните хора, приоритетно развитие на социалните услуги в общността и на алтернативните услуги, подкрепа на семействата с деца за осигуряване развитието на всяко дете в семейна среда вместо в институция.

Разработваните социални политики и политики за интегриране на уязвимите групи са добра основа, но липсва стройна организация и добър мениджмънт на приложението на предвидените мерки в жизненоважните за уязвимите групи области на публични услуги: здравеопазване, образование, доходи, жилищни условия. Вярно е, че политиките имат дългосрочен план и много често в началото на приложението им резултатите остават невидими, но по-лошото в случая е, че политиките не се прилагат в тяхната цялост, а се действа на парче с цел постигане на някакъв ефект (макар незначителен и временен) или демонстриране на активност.

Анализът показва, че за реализирането на целите на социалната

политика за намаляването на бедността и ликвидиране на неблагоприятното въздействие на кризата върху уязвимите групи е необходимо постигането на по-добър синхрон на мерките в различни сфери (социална и образователна при децата, социална и здравна при възрастните и хората с увреждания и т.н.), по-добра координация на дейността между отговорните институции и диференциран подход към различните групи бедни в различните региони предвид на съществуващата разлика в степента на бедност. Необходимо е разработването на система от индикатори за измерване ефективността на прилаганите мерки и оценка на тяхното въздействие за постигане на целите на социалното включване на уязвимите групи.

6. СОЦИАЛНА ИКОНОМИКА И ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО

За повишаване ефективността на мерките по отношение на интегрирането на уязвимите групи от населението в обществото е необходимо да се използват много по-активно иновативните практики в тази сфера и на първо място социалната икономика и социалното предприемачество.

През последните години развитието и насърчаването на социалната икономика и социалното предприемачество са важна част от политиката на Европейския съюз за справяне със социалното изключване на лица в уязвимо положение. Това придобива особено голямо значение в условията на криза. Социалната икономика е един от ключовите инструменти за постигане на социално значими цели в рамките на устойчив и приобщаващ растеж. Социалните ползи се измерват с интеграцията и заетостта на хората в неравностойно положение. Икономическият ефект се изразява чрез спестените публични средства за социални помощи и допълнителните средства по компенсиране на социалната цена на дългосрочната безработица. Социалната икономика включва всички видове предприятия, които имат социални цели, като например: кооперации, местни

самоподпомагащи се предприятия или групи, асоциации, взаимоспомагателни дружества, фондации, сдружения и др. Тук се включват и НПО, които развиват стопанска дейност с изразен социален ефект спрямо уязвимите групи – подобряване на жизненото им равнище, осигуряване на трудова заетост, предоставяне на услуги или други форми на подкрепа, целящи активното им социално включване. Социалното предприятие може да се превърне в основната икономическа единица на социалната икономика, обединяваща възможностите на частния и публичния сектор. Неговите две отличителни характеристики са съчетание на социалните цели с предприемаческия потенциал на частния сектор. Социалните предприятия са почти изцяло малки и средни предприятия (МСП). Мисията им е свързана с устойчивото и приобщаващо развитие и преодоляването на социалните предизвикателства. Те могат да са с различни правни форми, които предоставят услуги на хора в уязвимо положение: достъп до жилища, здравни грижи, помощ за хора с увреждания или възрастни хора, грижа за деца, достъп до трудова заетост и образование и др.

Социалният предприемач създава социално благо чрез дейности, които обединяват икономически и социални цели за подкрепа на уязвими групи в обществото, а не само благотворителност. Той използва оптимално наличните ресурси и иновативни подходи за развитие на социалната икономика, а осигурената заетост на представители на уязвимите групи води до преодоляване на социалната изолация и намаляване на риска от бедност и социално изключване.

Естествено, сама по себе си социалната икономика не решава изцяло проблемите – необходима е намесата на държавата за стимулиране на социалните предприятия; самите предприятия трябва да покажат по-голяма гъвкавост, иновативност и устойчивост; съществуващите големи различия между регионите затрудняват равномерното ѝ разпространение в цялата страна.

Въпреки това практиката показва, че едно от иновативните решения на проблемите на уязвимите групи е социалното предприемачество [17]. В ЕС социалното предприемачество се подкрепя активно. За тази цел е приета Инициатива за социалното предприемачество. Създаване на благоприятна среда за насърчаване на социалните предприятия като основни участници в икономиката и социалната иновативност [18]. ЕК предлага и План за действие в подкрепа на социалното предприемачество в Европа, който да бъде част от общата подкрепа на социалната иновация. Предложени са 11 ключови мерки – подобряване на достъпа до финансиране; подобряване на видимостта на социалното предприемачество; подобряване на правната среда и др.

Друг европейски документ е Предложение за Регламент на Европейския парламент и на Съвета относно европейските фондове за социално предприемачество. Предложението има за цел да окаже подкрепа на пазара на социалните предприятия чрез по-ефективно набиране на средства от инвестиционни фондове, които са ориентирани към тези предприятия. Предвижда се създаването на ЕФСП (Европейски фонд за социално предприемачество) – предприятие за колективно инвестиране, което има за цел да инвестира най-малко 70% от съвкупните си капиталови вноски и непоисканата част от ангажирания акционерен капитал в активи, които са квалифицирани инвестиции.

В България също е поставено началото на развитието на социалното предприемачество. Министерството на труда и социалната политика е разработило Национална концепция за социална икономика. На 29 януари 2014 г. МС прие първия План за действие по социална икономика 2014-2015. Създадена е и Асоциация на социалните предприятия в България [19].

По неофициални данни на базата на принципите на социалното предприемачество работят над 85 неправителствени организации на местно ниво. В повечето случаи те продават услуги, което предполага

висок икономически риск, и не реализират печалби. Информацията за социалните предприятия в България не е систематизирана и пълна, но трябва да се отбележи, че още в края на 2005 г. е създадена Асоциация на социалните предприятия в България, които работят основно за увеличаване заетостта сред хората в неравностойно положение. Най-често социалните предприятия в България са свързани с дейността на неправителствени организации (НПО).

През последните години се полагат законодателни и административни усилия за създаване на възможности за по-широко навлизане на търговските дружества в сферата на социалното предприемачество. Става дума за: дружества по Търговския закон; дружества, които неправителствените организации създават в изпълнение на своите функции; дружества, които са собственост на съюзите на хора с физически или ментални увреждания. В България съществуват и социални кооперации – тип социални предприятия, които са бизнес ориентирани. Тяхната цел е печалба, като в същото време имат и социална насоченост. На практика те имат най-дълга история на съществуване в България, но рядко са класифицирани като социално предприятие.

Основната причина за бурното развитие на социалното предприемачество в последните години в Европа е невъзможността на държавата да се справи с нарастващите социални нужди на все по-голям брой от населението. Все още е трудно да се възприеме съчетанието на бизнес и социални цели, но съществуват практики, които потвърждават големия потенциал на социалното предприемачество.

Политиката по отношение на по-широкото прилагане на гъвкави форми на заетост, в т.ч. и работа от разстояние, е формулирана в редица документи. В изпълнение на Стратегия „Европа 2020“ българското правителство дефинира националните цели в Националната програма за реформи (2011-2015) и нейната актуализация (2012-2020). Сред основните фактори за растеж и

заетост в Националната програма за реформи (2011-2015) е посочено по-доброто и ефективно използване на трудовия потенциал. Националната цел предвижда постигането до 2020 година на 76% заетост сред населението на възраст 20-64 години чрез използването на активни мерки на пазара на труда. Те предвиждат мерки за гъвкавост и сигурност с акцент върху младежите и възрастните хора. Тук следва да се добавят и възможностите за по-активно включване на пазара на труда на жените.

Проблемите на гъвкавата сигурност на пазара на труда в България са разгледани подробно в Актуализираната стратегия по заетостта (2008-2015) и в специализирания документ наречен „Българска „пътека“ за постигане на по-добра гъвкавост и сигурност на пазара на труда 2009-2011 г.". Специално място в тях е отредено на гъвкавите и надеждни договорни отношения (трудова законодателство и колективно трудово договаряне) като основа за осигуряване на възможности за гъвкавост и сигурност както за работодателите, така и за заетите лица.

Практиката показва, че макар и гъвкавите форми на заетост да се прилагат в българските предприятия, те все още не са достатъчно популярни, въпреки добрите перспективи за тяхното по-широко разпространение. Проучванията показват, че мениджърите все още не са достатъчно информирани за тяхното регламентиране в законодателството, но проявяват готовност да приложат тези форми на заетост, като отчитат ползите от тях. Работодателите оценяват необходимостта от наличието на съвременни информационни и комуникационни технологии, както и определени качества на служителите, които могат да гарантират добри резултати от прилагането на гъвкавите форми на заетост и работа от разстояние.

От друга страна, работниците в предприятията имат силно позитивна нагласа към гъвкавите форми на заетост, независимо, че и те не са достатъчно информирани за тяхното регламентиране. Готовността им за участие в гъвкави форми на заетост, в т.ч. и работа

от разстояние, е ясно заявена. Те оценяват това, че в редица случаи ще имат по-голяма мотивация, по-голяма мобилност, ще се осигури по-широк достъп на представители на уязвимите групи от населението до трудовия пазар. Същевременно работниците са убедени, че няма да се намали ефективността на работата им [20].

Едно от перспективните решения за по-активно включване на уязвими групи от населението (безработни младежи, семейства с деца, възрастни хора, хора в неравноправно положение и др.) е по-широкото прилагане на гъвкави форми на трудова заетост, в т.ч. и работа от разстояние. Работата от разстояние е една от разновидностите на гъвкавите форми на работа [20], която осигурява гъвкаво работно време, гъвкави договори, по-добър достъп до пазара на труда, спестяване на средства от наеми на помещения, мобилизираност на работещия и по-качествен продукт. Тази форма на заетост е особено подходяща в съвременните условия на широко разпространение на удобни канали за комуникация. Гъвкавите форми на заетост дават нови възможности особено за хората с увреждания, майките с деца, възрастните хора за активно включване на пазара на труда.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

За намаляване на бедността и социалното изключване и за насърчаване на активния живот на хората в неравностойно положение е необходимо:

- Разширяване на възможностите за трудова заетост и включването на тези групи в различни програми за осигуряване на подходящи работни места.
- Повишаване на ефективността на програмите за заетост на национално и местно равнище чрез мерки за създаване на трайни работни места с осигуряване на постоянна заетост за хората с увреждания на пазара на труда.

- Въвеждане на стимули за работодатели за приспособяване на работната среда спрямо нуждите на хората с увреждания.
- Стимулиране на професионалното обучение и квалификация на хората с увреждания.
- Създаване на възможности за самостоятелна стопанска дейност на хората с увреждания.
- По-широко използване на гъвкавите форми на трудова заетост, вкл. работа от разстояние.
- Създаване на устойчив модел за развитие на социални предприятия.
- Приоритетно развитие на социалните услуги. Развитие на алтернативните форми на услуги.
- Разработване на механизми и стимули за НПО с цел поемане на държавни и общински функции в областта на социалните услуги на основата на търгове и конкурси за финансово и материално обезпечаване на съответните проекти.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

[1] Институт Отворено общество. Бяла книга: ефективна подкрепа чрез социални услуги за уязвимите групи в България. София: „Отворено общество“, 2009.

[2] <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:307:0011:0014:EN:PDF>

[3] По данни от наблюдението на работната сила, провеждано от НСИ.

[4] ИПИ. Заетост по време на криза: Политика за нови работни места. София: ИПИ, 2012 г.

[5] Дългосрочна стратегия за заетост на хората с увреждания 2011-2020.

[6] Национална концепция за насърчаване на активния живот на

възрастните хора в България (2012-2030 г.).

[7] Национална стратегия за дългосрочна грижа, МС.

[8] Институт Отворено общество и Тръст за гражданско общество в Централна и Източна Европа. Бяла книга: ефективна подкрепа чрез социални услуги за уязвимите групи в България. Основни принципи. Стратегически документ, 2009.

[9] Агенцията за социално подпомагане.

[10] <http://www.strategy.bg/Default.aspx?lang=bg-BG>

[11] ЕСТАТ-Джънкшън България. Извършване на специализирани проучвания и изследвания за оценка на резултатите от изпълнението на Националната стратегия за детето в изпълнение на Дейност 4 от Проект „Извършване на оценка на изпълнението на Националната стратегия за детето 2008-2018 г.“ София, 2012 г.

[12] http://www.bg-ikonomika.com/2012/10/13_2923.html

[13] <http://www.eufunds.bg/bg/page/766>

[14] Отворено общество. Добри практики за интеграцията на уязвими групи в частния бизнес и държавните институции 2007-2013 г. СОФИЯ, 2011 г.

[15]

http://www.az.government.bg/Projects/Prog/HU/Frame_HU.htm

[16]

http://www.az.government.bg/Projects/Prog/Activ/Frame_Activirane.htm

[17] Куманова, М. и Шабани, Н. Анализ на социалното предприемачество в България, Проект „Инициатива за иновации в социалната икономика“, 2014.

[18] Съобщение на Комисията до Европейския парламент, Съвета, Икономическия и социален комитет и Комитета на регионите.

[19] <http://www.ngobg.info/bg/organizations/>

[20] ЦИР. Телеуъркинг – нов начин на работа и живот. ОП „Развитие на човешките ресурси“, София: ЦИР, 2013 г.